

PSİKOLOJİ ARAŞTIRMALARINDA ÖLÇEK KULLANIMI

Nail ŞAHİN
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

ÖZET

Bu yazıda, Türkiye'de psikoloji araştırmalarında ölçek kullanımında karşılaştığımız sorunlar ele alınmakta ve ölçeklerle ilgili çalışmaların, daba verimli olarak hangi yönlerde geliştirilebileceği tartışılmaktadır. Ölçeklerle ilgili bütünlüştürücü çalışmaların gerekliliği, doğrulayıcı ve betimleyici faktör analizlerinin daba sık kullanımı, yeni ölçek geliştirme teknikleri, ölçeklerin yaygınlaşması, kullanımı ve dağıtımında mesleki ölçütleri gözetilen bir haberleşme ve eşgüdüm önerilmektedir.

Anahtar sözcükler: Ölçekler, ölçek uyarlama, eşgüdüm

ABSTRACT

The present state of the problems encountered in the adaptation or local construction of scales in Turkey are discussed. A number of integrative studies, including a more productive use of exploratory and confirmatory factor analyses, item-response theory applications are advocated. Finally, the need for a central coordination to observe the professional standards in the construction, administration and distribution of scales is emphasized. The researchers are warned against the overemphasis on test adaptation and the danger of being viewed as professionals concerned exclusively with tests. A call is made for a productive use of scales in the testing of theoretical constructs and generation of new research hypotheses.

Key words: Scales, scale adaptations, coordination

GİRİŞ

Psikolojinin temel araştırma konularından bazıları, ölçek kullanmaya gerek duyulmaksızın ele alınabilirse de, makul çeşitlilik düzeyine ulaşmış bir psikoloji etkinliğinin olduğu yerde, ölçeklerle ilgili çalışmalar önemli bir orana ulaşmaktadır. Bir ülkede kullanılabilir durumda olan psikolojik ölçek sayısı, o ülkedeki psikolog sayısı ile, bilimsel etkinliğin yoğunluğuyla ve psikologların araştırma öncelikleriyle ilişkilidir.

Ulusal kongrelere sunulan bildiriye, dergilerdeki yayınlara baktığımızda, Türkiye'de de ölçeklerle ilgili araştırma ve yayınların oldukça önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bilimsel araştırma ödüllüğümüzün çoğu, yıllardır üst üste, ölçek geliştirme veya uyarlama çalışmalarına verilmektedir. Bu saptamalar, ölçekler konusunda ihtiyacın devam ettiğinin göstergeleridir. Türk araştırmacıların,

ölçekler üzerindeki çalışmalarının sistemli biçimde değerlendirildiği bir kitap yayınlanmıştır (Öner, 1994). Özel uzmanlık alanlarında kullanılan ölçeklerin sayısı da sürekli olarak artmakta, bu ölçeklerle ilgili çalışmaların derlenmesi ihtiyacı duyulmaktadır. Türk Psikologlar Derneği, ölçekler üzerindeki diğer çalışmaları biriktirme hazırlıkları içindedir.

Testler ya da ölçekler, soru sormak ve bir konuyu daha ayrıntılı, daha düzenli incelemek amacıyla kullanıldıkları için, bir ülkede, psikoloji konularına bilimsel yaklaşım ihtiyacı duyuldukları, ölçeklere olan ilginin de artması doğaldır (Ben-Ari ve Amir, 1986). Bu ilgi artışı, genellikle Batı'da hazırlanmış ölçeklere yönelmek biçiminde gözlenmektedir. Bu durum Türkiye'ye özgü de değildir. Başka ülkelerde de, Batı'da geliştirilen ölçeklerin çeviri, uyarlama veya standardizasyon yoluyla yerel kullanıma kazandırılması, psikoloji araştırmaları arasında önemli bir yer tutmaktadır (Irvine ve Carroll, 1980; Silva, 1992; Adair, Puhon ve Vohra, 1993).

Dünya psikologlarının %80'inden fazlası ABD'de ve Avrupa ülkelerinde bulunmaktadır (Rozenzweig, 1992). Bu ülkelerdeki psikologlar, çok geniş parasal ve kurumsal desteklerle çalışmaktadırlar. Dünyadaki psikoloji araştırma etkinliğinin de bu ülkelerde yoğunlaşmış olması yüzünden, ölçeklerin büyük çoğunluğu bu ülkelerde geliştirilmektedir. Amerikan Psikoloji Derneği'nin (APA) saptamalarına göre, her yıl, çeşitli konularda, 20.000'i aşkın ölçek yayınlanmaktadır. Bu ölçeklerden bazıları hakkında, sadece o ölçeği geliştiren kişinin bir veya birkaç yayını bulunmakta, ölçeği geliştirme çalışmalarında devamlılık sağlanamamaktadır. Hangi alanda hangi ölçeklerin güvenilir olarak kullanılabileceğini ortaya çıkarmak amacıyla, APA, ölçeklerle ilgili yayınların sistemli olarak değerlendirildiği kitapların hazırlanmasını desteklemek kararı almıştır (Bkz. APA, 1993).

Ölçek Uyarılmanın Araştırmacıya ve Ülkeye Sağladığı Kazançlar

Uluslararası yayınlarda yeterince tanınan ve üzerinde bilgi birikimi bulunan bir ölçeğin kendi araştırmamızda kullanılmak üzere Türkçe'ye kazandırılması kestirme bir yoldur, ölçek geliştirmenin bazı adımlarını daha çabuk geçmeye yarar. Daha önce geliştirilmiş bir ölçeğin kullanılması, bu alandaki kuramsal veya uygulamalı yeni çalışmalara girişebilmenin ilk adımı olmaktadır. Hazır bir ölçeği uyarılmanın, araştırmacıya ilk aşamada sağladığı kazanç, iletişim kolaylığı ve karşılaştırılabilir bilgi elde etmektir. Zeka ölçümlerinde yerel bir testle elde ettiğiniz bulgular yerine, yerel koşullarda standardizasyonu yapılmış WISC-R veya Stanford Binet ölçeklerini kullanmakla, okuyan her kişinin kolayca anlayacağı bulgular elde etmiş olursunuz. Depresyon belirtilerini "benim geliştirdiğim bir ölçeği kullanarak saptadım" demek yerine, "BDI kullanarak ölçtüm" demek daha çabuk dinleyici bulacak, birçok ek sorunun sorulmasını önleyecektir. Bu tutum, bilimsel olarak zorunlu olmayan, ancak çabuk iletişim kurabilmek için yararlı, zaman kazandırıcı bir yaklaşımdır. Batı'da geliştirilmiş ölçeklere ilgi gösterilmesi, bir anlamda bu faydacı tutumdan, tıpkı teknoloji ithal etmek gibi, kestirme bir yol arayışından kaynaklanmaktadır.

Ölçeklerin sayısı bu denli çok olunca, hangilerinin Türkçe'ye kazandırılacağı sorusu da karşımıza çıkmaktadır. Bu seçimler, şimdiye kadar araştırmacıların bireysel ilgileri doğrultusunda belirlenmiştir. Türkiye'de ölçeklerde ilgili uyarılma çalışmaları, genellikle daha önce bu amaçla kullanılan herhangi bir ölçeğin bulunmadığı araştırma konularında yoğunlaşmaktadır. Çeşitli alt uzmanlık alanlarında, uluslararası yayınlarda en sık kullanılan araçların çevirisi veya uyarılması yoluna gidildiği gözlenmektedir.

Ölçek uyarılma veya geliştirme, birkaç aşamadan geçen, uzunca süren bir etkinliktir. Ölçek uyarılmak, ölçeği ilk kez geliştiren araştırmacının yaptığı araştırma ve analizlerin birçok adımını tekrarlamayı gerektirir. Hatta bazı noktalarda, orijinalinde yapılanlardan daha fazlasının yapılması gerekebilir. Uyarılma aşamaları, ölçeklerdeki ifadelerin eş anlama gelip gelmediğinin kontrolünden başlayarak, ölçeğin iç yapısında veya psikometrik özelliklerinde değişimler olup olmadığının ortaya çıkarılmasına kadar giden bir dizi semantik, kültürel ve istatistik kontrolü kapsamaktadır. Bu aşamalarda, araştırmacı sezgileri kadar, istatistik tekniklerin ustaca kullanılması da önem kazanmaktadır. Bu yüzden, uyarılma çalışmaları, eğer hakkıyla yapılırsa, hiçbir şekilde küçümsenemeyecek, birinci sınıf araştırmacı becerilerinin sergilenmesini gerektiren, önemli araştırma etkinlikleridir. Hatta, çok daha basit gibi görünen ölçek çevirilerinin bile, ne denli özenle yapılması gerektiği ortadadır (Bkz. Bu sayıda I. Savaşır). Ölçek uyarılma çalışmalarında sıklıkla gözlenen durum, ölçeklerin kültürler arasında önemli farklılıklar gösterebildikleridir. Bir kültürden diğerine ölçek aktarırken karşılaşılabilecek sorunlar ve bu sorunların çözümüne yönelik öneriler, uluslararası platformlarda uzun süredir tartışılmaktadır (Poortinga ve Van de Vijfer, 1984; Berry, Poortinga, Segall ve Dasen, 1992). Türkiye'de de, bu konuda dikkat edilmesi gereken noktalar üzerinde meslek çevremiz değişik zamanlarda uyarılmıştır.

Ölçek Uyarılmanın Ülkemizdeki Bilgi Birikimine Katkısı

Test/ölçek uyarılma çalışmalarının, bireysel araştırmacılara sağladığı kazançlar kadar, ülke açısından da sağladığı ka-

zançlardan sözedilebilir. Bunlar arasında, teknik bilgilerin (istatistik analiz, bilgisayar paketlerinin kullanımının, programlama becerilerinin) yaygınlaşması, uluslararası ortak araştırma ilişkilerinin kurulması, ve yazışmalar yoluyla bilgi alışverişi sayılabilir.

Ölçekler üzerindeki çalışmalar bir ülkede psikolojinin "yerelleşmesine" katkıda bulunabilir, çünkü yerel normları elde etmek sırasında ölçeklerin bazı bölümlerinin yeniden kurulması gerekebilir (Azuma, 1984). Uygulamaya dönük olarak yürütülen ve ölçeklerin kullanıldığı araştırmalar da, o kültürde gerçek ve yerel psikoloji bilgilerinin üretilmesine katkıda bulunan yerelleşme adımlarıdır (Adair ve ark., 1993). Uyarılma sırasında ortaya çıkan bazı farklılıklar daha sonra kültürlerarası karşılaştırma çalışmalarını başlatabilir, yeni araştırma hipotezlerinin ortaya çıkmasına katkıda bulunabilir.

Kuşkusuz, en önemli "birikimli" kazanç ise, ülkede çeşitli konularda objektif veri toplama "potansiyelinin" artmasıdır. Ölçek uyarılma çalışmaları, başka çalışmalarla bütünleştiği ve yerel bir bilimsel araştırma etkinliği içine yerleştiği takdirde daha anlamlı olabilir, bilgi üretimine katkıda bulunabilir. Bu yazıda, ölçekler üzerindeki çalışmaların, ülkemizdeki araştırma verimliliğine olumlu katkı yapan bir etkinlik biçimine nasıl dönüştürüleceği tartışılmakta, bazı öneriler sıralanmaktadır.

Olasi Sakıncalar

Yeterince özen gösterilmediği takdirde, kendi kendinin amacı biçimine dönüşen, "filanca testin geçerliği güvenilirliği" gibi başlıklarla sıralanmış bir dizi çalışmanın birikmesine yol açabiliriz. Tıpkı yedek parçası veya araziye uygunluğu düşünülmeden ithal edilen makinaların, sonunda bir ülkeyi makina çöplüğüne çevirmesi gibi, psikolojide bir ölçek mezarlığı yaratma tehlikesini unutmamalıyız.

Ortaya koyacağınız ölçeği, başkalarının da hazır araç olarak kullanmaya devam edeceğini bilerek davranmakta, hazırlıkları bu gözle yürütmekte sayısız yarar vardır. Bu yüzden, ölçek uyarılma, büyük bir sorumluluğu da beraberinde getirir. Eğer ölçeğin orijinalinde bir eksiklik varsa, bu eksiklik de Türkçe'ye uyarlamayı yapan kişi tara-

findan giderilemediyse, bu ölçeği alıp değişik gruplara uygulayanlar da aynı yanlışlığı sürdürecekler demektir. Bu konudaki duyarlılığımızın hem bilimsel araştırma amacıyla kullanılan, hem de değerlendirme, seçme amacıyla kullanılan ölçekler için yüksek olması gerekir.

Doyurucu psikometrik özellikler elde etmek, ilk adım olmakla birlikte, yeterli değildir. "Bu ölçek bizde de benzer sonuçları veriyor, aynı amaçla kullanılabilir" kararına ulaşmak hiç de kolay değildir. Ölçeğin yapı ve kavram geçerliğini sorgulamak, bu amaçla kullanılacak teknikleri iyi tanımak gerekiyor. Çalışmalarda devamlılığın sağlanabilmesi, yanlışların, yanıltıcı noktaların en aza indirilebilmesi için önlemler alınması gerekir.

Ölçek uyarılmak isteyen araştırmacı, hiç beklemediği sorunlarla karşılaşabilir. Örneğin, ölçeklerin bir bölümü, kendi geliştirildikleri ülkelerde bile yeterince ciddi psikometrik kontrollerden geçmeden yaygın kullanım bulabilmektedir. Henüz yayınlanmamış, meslek çevresinin kontrolünden geçmemiş ölçeklerin, yazarından posta yoluyla istenmesi durumunda bu olasılık daha da fazladır. Özellikle alanda tanınmış bir kişinin ileri sürdüğü ölçekler bu tür titiz kontrollerden geçmeyebilir. Ünlü bir araştırmacı tarafından ileri sürülen ve yaygın olarak benimsenmiş bir kuramsal çerçeveye uygun düşen bir ölçeğin özellikleri üzerinde hiçbir hazırlayıcı yayın yapılmamış, bu ölçek teksir halindeki bir rapor biçiminde dağıtılmış olabilir.

Mesleki dergilerde yayınlanmış ölçekler konusunda bile ihtiyatlı olmakta yarar vardır. Bazı ölçeklerle ilgili psikometrik bulguların, yazarın ileri sürdüğü savları doğrulamakta yeterli olmadığını gözledik (Şahin ve Şahin, 1992). Bir yılda geliştirilen ölçek sayısının 20.000'e ulaştığı düşünülürse, bunlar arasından bir çoğunun yeterli bilgi birikimi olmadan yayınlanmış olması şaşırtıcı değildir.

Bilgisayarların yaygınlaşmasına bağlı olarak, "büyük iddiaları" olan, üstelik zaman zaman çok karmaşık olabilen ve kullanıcının yorum yapmasında birçok tuzaklar olan istatistik tekniklerin (örneğin DIF veya IRT gibi modellerin) kullanılması sırasında yanıltıcı bilgiler de ortaya çıkabilir. Bu bilgileri kontrol etmek de kısa zamanda mümkün olmayabilir.

Önlemler, Öneriler

Türk Psikolojisi'nin ölçeklerle ilgili çalışmalarından kazancı ne olmalıdır? Maddi kaynaklarımız ve insan gücümüz sınırlıdır. Bunları daha akılcı biçimde kullanmanın yollarını bulabilir miyiz? Ne yapılırsa, ölçekler üzerindeki çalışmalar, özlediğimiz yerini bulur ve kendilerinden beklenen katkıları yapabilirler? Bu etkinliği, "geliştirici bir etkinlik" biçimine nasıl dönüştürebiliriz? Ölçekler üzerindeki çalışmalara yeni bir hedef koyabilir miyiz, şimdiye kadar yapılanlardan farklı olarak, çeşitli düzeylerde yeni ve geliştirici birtakım etkinlikler planlayabilir miyiz?

Türkçe'ye ölçek kazandırma çalışmalarının ilk aşamasını önemli ölçüde aştığımıza inanıyorum. Ölçekler üzerindeki çalışmalar, eleman sayımız arttıkça, yeni konular ele alındıkça daha da artacaktır. Fakat, şu ana kadar, hiç de azımsanamayayaca bir araç birikimi sağlanmıştır. Bu çalışmalara artık yeni bir yön vermek gerektiğini düşünüyorum. Ölçekler üzerindeki çalışmaların genel bir "araştırma gündemi" ile ilişkiye sokulması zorunlu görünüyor.

En kolay gerçekleştireceğimiz iş, bir konuda veya yakın konularda çalışan kişilerin biraraya gelip, eldeki birikimi eleştireci bir gözle değerlendirmeleri, eksiklerini gidermek için neler yapılacağını tartışmaları, önümüzdeki yıllarda yapılacak çalışmaları daha isabetli yönlendirmeleridir.

Bütünleştirici Çalışmalar

Sıklıkla gözlenen durum, ölçek uyarlama çalışması yapanların asıl hedeflerinin, bir araştırma sorusu olduğu, ölçek üzerindeki çalışmanın ise bir ön hazırlık, bir yan ürün olarak ortaya çıktığıdır. Ölçekler üzerinde çalışanların büyük çoğunluğu psikometrist değildir. Ölçeklerin teknik ayrıntıları üzerinde bilgi elde etmek, bu kişilerin araştırmalarının odak noktasını oluşturmayabilir. Bu yüzden, bir kişiden veya bir ekipten, bir ölçeği Türkçe'ye kazandırıp, bundan sonra da bu konudaki araştırma sorularını sonuçlandırmasını beklemek pek gerçekçi görünmüyor. Ölçekler üzerindeki bilgiler ise süreklilik kazandıkları ve tekrarlandıkları takdirde değerlendirilir. Sınırlı

insan gücümüz yüzünden bu etkinliklerin zaman kaybına yol açmadan yürütülebilmesi için önlem almamız gerekir. Birimizin bıraktığı yerden alıp daha ileri götürmenin yolları üzerinde düşünmeliyiz. Aynı testin, haberleşme eksiklikleri yüzünden, iki kişi tarafından ayrı ayrı uyarlanması, zaman ve enerji kaybıdır.

Ölçeklerin çoğu için, psikometrik özellikleri hakkında söyleneceler tek çalışmada bitirilemez. Bu amaçla bir dizi çalışma yapılması gerekir. Her kullanımda sorular yeniden sorularak, örneklemin ve araştırma sorusunun gerektirdiği kontroller, tekrarlar yapılmalıdır. Ayrıca, uygulamalar veya verilerin analizi sırasında elde edilen sonuçlar değerlendirilmelidir. Bunlar, ölçekteki soruların, maddelerin gözden geçirilmesi biçiminde olabilir, ölçeğin daha önce düşünülmemiş veya yeterince incelenmemiş konularda yeni kullanım potansiyeline ilişkin bilgiler olabilir. Ölçeğin geliştirilmesi ve yerel koşullara daha uygun biçime getirilmesi, bir yandan psikometrik özelliklerinin izlenmesiyle, öte yandan da maddelerinin, içeriğinin, biriken tecrübeler ve uygulama sonuçları ışığında yeniden gözden geçirilmesiyle mümkündür. Bu tür bütünleştirici çalışmalara daha fazla önem vermeliyiz. Akla ilk gelen etkinliklerden biri, bir ölçek üzerinde çalışanlar veya bu ölçeği araştırmalarında, günlük uygulamalarında kullananların görüş ve tecrübe alışverişidir. Bu görüşmelerde, o ölçeğin ne işe yaradığı, güçlü zayıf yönleri, geliştirilmesi gereken yönleri, kullanılmasında ve yorumunda karşılaşılan sorunlar, hangi yeni alanlarda kullanılabileceği tartışılabilir. Hatta, bazı alt uzmanlık alanlarında, var olan ölçekler üzerindeki çalışmaları gözden geçirmeye ek olarak, bazı yeni ölçekleri Türkçe'ye kazandırmak konusunda bir gündem ve bir takvim ortaya konabilir, öneriler geliştirilebilir. Bu tartışmalarda, bu ölçekle ele alınan konuyu kendi ortamımızda daha iyi nasıl ölçebileceğimizin sorgulanması da yararlı olacaktır. Yüzyüze etkileşimlerin gerçekleştirilemediği durumlarda, yazışmalarla, örneğin özel hültenler yoluyla bu gündem saptanabilmektedir. Bu tartışmalar, zaman kazandırıcı olacaktır. Aynı işin birbirinden habersiz kişiler tarafından tekrar tekrar yapılması, yüzeysel araştırma sorularıyla çeşitlendirilmesi yerine, birbirini destekleyen araştırmaların planlanması mümkün olacaktır.

Ölçek geliştirme çalışmalarında devamlılık-sağlayıcı önlemlerden biri de bir ölçek üzerindeki çalışma verilerinin saklanması ve daha sonraki çalışmalarla bütünleştirilmesidir. Araştırmacılar, verilerini, kendi aralarında kuracakları işbirliğiyle birleştirebilirler. Türk Psikoloji Dergisi'nin de dahil olduğu, uluslararası yayın organlarının benimseydiği ilkelere göre, araştırmacı, yayınladığı çalışmanın verilerini 5 yıl saklamak zorundadır. Meslek örgütü, gerekli görürse, verilerin bir başka kişi tarafından tekrar analizi de dahil olmak üzere, çeşitli denetimler uygulayabilir. Bu ölçütleri artık bizim de yerleştirmemiz yararlı olacaktır. Kullanılan veriler, verileri toplayan kişiyi kaynak göstermek koşuluyla, tekrar kullanılabilir. Gerekli görüldüğü zaman verileri sağlamak, araştırmacının meslek örgütüne yaptığı bir lütuf değil, aksine mesleki ve bilimsel sorumluluğudur. Yazısını bir dergide yayına sunduğu, veya bir kongrede bildiri verdiği andan itibaren başlayan bir yükümlülüğüdür. Verileriniz, araştırmanız yayınlanıncaya kadar sizindir, bundan sonra artık meslek çevresinin malı olmuştur ve gerekli görüldüğü zaman sizden istenebilir. Oluşturulacak bir veri bankası üzerinden, yeni analizler, ek karşılaştırmalar yapılabilir. Böylece, ölçeğin gerçekte ne işe yaradığı sorusuna daha güvenilir kanıtlar bulunabilir.

Bir araştırmacı, başka birinin geliştirdiği bir ölçeği kullanırken güvenli olabilmelidir. Uyarılmanın veya geliştirme-nin en iyi biçimde yapıldığına inanabilmesi gerekir. Bunun için ölçeğin, meslek örgütleri veya Türk Psikoloji Dergisi gibi yayın organları tarafından çok iyi denetlenebilmesi gerekir. Diğer deyişle, ölçeğe, meslek çevresi tarafından bir "kullanılabilirlik" onayı verilmeli, bir yeşil ışık yakılmalıdır. Eksikler varsa, kullanan kişiler bu eksikleri bilerek yola çıkmalı, kendi çalışmaları sırasında bu eksikleri giderecek önlemlere yer vermelidirler. Bu konudaki bilgiler, öneriler, testlerin el kitaplarında, kullanıcıya yönelik broşürlerinde açıkça belirtilmelidir.

Derlemeler ve Meta Analizler:

Derleme çalışmalarının alanımızda önemli bir yeri ve işlevi vardır. Bir test üzerinde biriken yayınları gözden geçirerek, nelerin elde edildiğini, hiç değilse en sık kullanılan araçlarımız için zaman zaman ortaya koyabiliriz.

Bütünleştirici çalışmaların daha teknik bir türü de "meta analizlerdir". Bu analizler, bir ölçeğin psikometrik özelliklerinin birden çok araştırmada rapor edilen bulgulara dayanarak yeniden saptanmasını sağlayabilirler (Fiske, 1983; Strube ve Hartman, 1983). Meta analizlerin kendilerine özgü istatistik teknikleri bulunmaktadır. Meta analizler, etki büyüklüğü (effect size), varyans oranları gibi teknik bilgilerin elde edildiği çalışmalardır. Bu bilgilere dayanarak, bir ölçek hakkında daha ayrıntılı ve güvenilir kararlar verilebilir.

Psikolojide meta analizlerin hem başarılı kullanım örnekleri, hem de tartışmalı yönleri bulunmaktadır. Fakat, meta analizlerin yapılabilmesi için ölçeklerin yeterli sayıda araştırmada kullanılmış olması, bilgi üretilmiş olması gerekmektedir. Bu analizler ancak böyle bir "birikim" üzerinden yapılabilir. Meta analizlere konu olan çalışmaların herbirindeki verilerin "uygun", "güvenilir" olmaları gerekir. Ölçek çalışmalarının, çeviri aşamasından başlayarak, sonuçlarının yayınlanmasına kadar olan basamaklarında ciddi bir kontrol bulunması, bu yüzden büyük önem taşımaktadır. Eksik raporlar, yanlış analizler, daha sonraki bütünleştirici çalışmalarda da yanlış sonuçlara götürebilir, düzeltilmesi oldukça zaman alabilecek yeni yanlışlıkları hazırlayabilir.

Faktör Analizleri :

Psikoloji alanının önemli betimleyici tekniklerinden olan faktör analizlerinden yeterince yararlanamadığımıza inanıyorum. Bilgisayarların yaygınlaşması yüzünden, faktör analizi yapılmış araştırma sayısında artış görüyoruz. Fakat bu tekniğin verimli kullanılabilmesi konusunda hala eksiklerimiz olduğunu düşünüyorum. Araştırma raporlarında faktör tablolarının verilmesiyle yetinilmekte, bu analizlerin sağladığı önemli ipuçları üzerinde yeterince durulmamaktadır. Araştırmalar arasında faktör henzerliliğinin incelenmesi, bir araştırmadaki faktör güvenilirliği ve faktör geçerliği ölçütlerinin bilinmesi ve daha yaygın kullanılması, Türkiye'deki çalışmaların niteliğinde iyileşme getirebilir, yeni hipotezler elde edilmesini sağlayabilir. Özellikle "doğrulayıcı" (confirmatory) faktör analizlerinin daha yaygın olarak kullanılmasında yarar vardır. Bu analizlerin, kültürlerarası karşılaştırmalarda veya kuram-

sal modellerin kritik yoklamalarında, ölçek uyarlama sırasında orijinal yapının korunup korunmadığının ortaya çıkarılmasında önemli katkıları olabilir. Bu analizler yoluyla, faktör sayısının modele uygun olduğunun saptanması, uygun faktör sayısının ortaya çıkarılması, alt ölçeklerin kurulması için yararlı ipuçları elde edilebilir.

Çok değişkenli analiz teknikleri ve madde analizlerindeki yeni gelişmeleri de araştırmalarımızda daha sık kullanmak gerekiyor. Örtülü yapı analizleri ve çeşitli doğrusal model analizi tekniklerinin (örneğin Rasch modeli, ve IRT, DIF gibi türevlerinin) araştırmacılarımız tarafından daha sık kullanılabilmesi önemli olacaktır (Bkz. bu sayıda, Erkin, Baykal). Bu tekniklerden, ölçek geliştirme, var olanları eleştirici gözle yoklama, uyarlama, karşılaştırma çalışmalarında veya kısa formların geliştirilmesinde yararlanılabilir. Birçok ölçeğin, belirli bir uygulama döneminden sonra kısa formları ortaya çıkmaktadır. Gerek Türkçe'ye uyarladığımız, gerek kendimizin geliştirdiği testler için kısa form elde etmek üzerinde durabiliriz. Yeni teknikler bu konuda önemli yardımcılarımız olacaktır.

Öncelikle, bu tekniklerin mezuniyet sonrası programlarda öğretilmesi gerekir. Yakın gelecekte, hizmet içi eğitim yoluyla, araştırma yapmakta olan üyelerimizin bu becerilerle donatılmaları yararlı olacaktır. Bu amaçla basit ve uygulama örnekleri bulunan el kitapları, broşürler hazırlanabilir. Bu istatistik tekniklerin, araştırma raporlarını "süslemek" amacıyla değil, verilerden çok yönlü yararlanmak ve düzenlilikleri ortaya çıkarmak amacıyla kullanılmasını bekliyoruz.

Uluslararası Diyalog

Neden İngilizce ölçekleri biz uyarlamaya çalışıyoruz da onlar bizde geliştirilen bir ölçeği uyarlama çabası içinde değiller? Türk araştırmacıların hangi ölçekleri uluslararası kullanım buluyor? Bunu basit bir araştırma olarak veya "dar kafalı milliyetçilik" olarak sormuyorum.

Bizim çalışmalarımız "başkaları beğendiği" için önemli olmayacaktır. Artık bir ölçeğin ne işe yaradığına veya ölçek tekniklerine uygun olup olmadığına kendimiz karar

verebilecek olgunluk noktasına ulaştık. Hatta, Batı'da geliştirilen bir ölçeğin, psikometrik eksikleri bulunduğunu yine Batı dergilerinde yayınlamak gösterebiliyoruz. Kendi dergilerimizin de uluslararası yayın kataloglarında referans kaynağına dönüşmekte olduğunu unutmayınız.

Bir ölçek, bir kuramı desteklemek, bir uygulamalı soruya yanıt bulmak için geliştirilir. O ölçeği, uluslararası pazarda tanıtmak, benimsetmek için ise kuyumcu gibi işlemek gerekir. Geliştirdiğimiz ölçeklerle ilgili olarak, uluslararası bilim çevrelerinin ölçütlerine göre bilgi toplamak ve bunların uluslararası tartışmalara açılması sağlamak gerekiyor. Bu konuda da ümit verici örnekler bulunmaktadır. Türkiye'de geliştirilen bazı ölçekler, başka ülkelerde de kullanılmaktadır veya bizdeki çalışmalardan esinlenilmektedir. Dikkatle geliştirilmiş ölçeklerimizin, kültüre duyarlı konularla, bizimkine benzer kültür ortamlarında yapılacak çalışmalarda ilgi göreceğine inanıyorum.

Ölçekler üzerindeki çalışmalarımızın uluslararası yayınlarda duyurulması ve tanıtımını, çalışmaların tamamlayıcı halkalarından biri olarak önemli buluyorum. Ölçekler konusunda tek yönlü bilgi ithal etmek yerine, bu etkinliği bilimsel bir alışverişe çevirebiliriz. Bir ölçeğin kültürler arasında gösterdiği farklılık veya benzerliği duyurmak, o ölçek üzerindeki uluslararası bilgi birikimine bir katkıdır. Ölçeğin uyarlanması sırasında elde edilen ipuçlarından hareketle, ölçeğin dayandığı kuramı yoklamak, sorgulamak, hatta değiştirmek mümkündür. Uluslararası etkileşim sırasında, çeşitli ikincil kazançlar da elde edilebilir. Alandaki yenilikler daha yakından izlenebilir, ortak araştırmalar veya karşılaştırmalı araştırmalar başlatılabilir. Örneğin, bilişsel psikolojide biriken tecrübenin, yetenek testlerinde yeni ufuklar açması kaçınılmaz görünüyor. Türk araştırmacılar, bu alanda uluslararası etkileşime girebilirler ve özgün katkılar yapabilirler.

Kendi Ölçeklerimizi Geliştirmek

Bütün enerjisini, batıdaki ölçeklerin uyarlanmasına harcayan bir meslek dalı düşünülemez. Şu anda, ölçekler üzerindeki çalışmalarımız hâlâ çok önemli bir yer tutuyorsa, bunun nedeni, Türkiye'de psikoloji araştırmalarının

da genişlemenin devam ediyor olmasıdır. Ölçekler, görünür gelecekte de, çalışmalarımız arasında önemli bir yer tutmaya devam edecektir. Fakat, özlenen durum, bu genişlemenin, araştırma verimliliğiyle birlikte artmasıdır.

Türk psikolojisinin, yaratıcı etkinliğini testler ve ölçekler üzerine yoğunlaştırmak yerine, bu aşamayı geride bırakıp, sorular üzerine yönelmesi zamanının geldiğine inanıyorum. Ölçek uyarlamak, kişinin araştırma problemi bulmaktaki, soru sormaktaki kısırlığının örtücü kılıfı olmamalıdır. Çok önemli bir kuramsal nedeni yoksa "...ölçeğinde yaş, cinsiyet ve sosyo-ekonomik düzey farklılıkları" üzerine tezler yapılmasına, yapay sorularla, hiçbir işe yaramayan veri yığınları oluşmasına izin veremeyelim. Şu anda ölçeklerin teknik ayrıntılarını ele alan çalışmaların ön planda olduğu izlenimini ediniyorum. Fakat bu ölçeklerin kullanılmasındaki asıl amaç olan, kavramların, kuramların ve modellerin tartışılması yeterince belirgin değildir. Eğer bu dengeyi kuramazsak, sadece testlerle uğraşan bir meslek gibi görülmemiz tehlikesi de doğacaktır. Psikoloji araştırmaları, testler üzerinde yazılmış teknisyen raporları olmamalıdır. Bu yüzden, yayınlarımızda "X ölçeğinin geçerliği ve güvenilirliği" başlıklarına çok daha seyrek rastlayacağımız bir dönemi şimdiden hazırlamaya başlamalıyız. Ölçekleri ait oldukları yere, başka sorulara cevaplar bulma sırasında birer araç olma noktasına yerleştirelim. Önemli soruların araştırılmasında, ölçekler dahil her yöntemin başarıyla kullanılacağı ortamı hazırlayalım. "Önce bir ölçek bulayım da, soru arkadan gelsin" yaklaşımıyla araştırmalar, tezler yapılmasına izin vermeyelim.

Bilimsel bir konuyu merak etmenin ve bu konuda sistemli bilgi üretmenin yerini hiçbir etkinlik tutamaz. Önce soru sormalıyız. Yöntemler, ölçekler, istatistik teknikler, bu amaca hizmet eden araçlardır. Hiçbir ölçek, doğurgan bir kuramın, alana yönelik derin bir sezginin veya tutarlı düşünmenin yerini alamaz. Piaget, Freud, Skinner ve Bandura'nın, birçok araştırmaya esin kaynağı olan kuramlarının ölçeklere veya istatistik olasılık hesaplarına dayanarak ileri sürülmediğini, öğrencilerimize daha sık hatırlatmakta yarar var. Ölçekler, sistematik düşünmeyi kolaylaştırıcı verilerin elde edilmesine yardım edebilirler, fakat tutarlı düşünmenin yerini almamalıdır.

Öneriler

Yukarıda yazılanlar, ölçekler konusundaki genel önerilerimizi de bir ölçüde yansıtmaktadır. Bunlar arasında, zaman ve enerji tasarrufu sağlayabilmek için, bütünleştirici etkinliklere daha sık yer vermemiz gerektiği açıktır. Bir ölçekle ilgilenen birkaç kişi varsa, nasıl bir akılcı işbölümüyle çok yönlü ve işe yarar bilgiler elde edebileceğimiz, henüz işe başlamadan tartışılabilir. Bu amaçla, toplantılar yapılabilir, bültenler ve dergilerde duyurular yayınlanabilir.

Ölçek geliştirme, oldukça masraflı ve zahmetli bir ektir. Bu çalışmaların maddi olarak desteklenmesi sağlanmalı, bu konuda üniversite yönetimleri, hastaneler vb. bilinçlendirilmelidir. Üniversiteler, uygulama merkezleri ve Dernek işbirliğiyle, periyodik olarak ihtiyaç listeleri yayınlanabilir. Araştırma desteği olanakları yakından izlenmelidir.

Sınırlı kaynaklarımızın verimli biçimde kullanılabilmesi için, ölçek geliştirme veya uyarlama çalışmalarının, az sayıda fakat önemli görülen ölçekler üzerinde yoğunlaştırılmasında büyük yarar vardır. Ayrıca, böyle bir listenin ortaya konması, hem genç elemanlar açısından özendirici olacaktır, hem de psikoloji araştırmalarının gündemini oluşturacaktır. Bu listeler, çeşitli alt uzmanlık alanlarındaki en önemli ölçekleri kapsayacak biçimde düzenlenmeli, Türk psikologlarının bu alanlardaki objektif veri toplama potansiyelini artırıcı nitelikte olmalıdır. Kuşkusuz bu belirleme işini, ancak alt uzmanlık alanının yetkili kişileri yapabilirler. Bu listelerin, yakın gelecekte ele alınması beklenen araştırma, uygulama konularıyla birlikte, bir öncelikler listesinin parçası olarak düşünülmesi gerekir.

Bundan sonraki denetim aşaması ise çok basamaklı bir süreç olmak zorundadır. Yapılanları sürekli olarak eleştiren ve daha iyiye götüren bir düzen kurabilmeliyiz. Ölçek uyarlama ve geliştirme çalışmalarına yeni bir hedef koyabilecek noktaya yaklaştığımızı inanıyorum. Bu etkinlikler, sadece psikometrik özelliklerin ortaya konduğu çalışmalar olarak kalmamalı, kendi araştırma konularını, vereceği hizmet alanlarını belirlemiş bir mesleki etkinliğin parçası olabilmelidir. Dünyadaki diğer ülkelerle

karşılaştırıldığında, araştırma yapan psikolog sayısının çok az olduğu ülkemizde, ölçekler konusunda hiç de küçümsenemeyecek bir birikim sağlamış durumdayız. Bundan sonraki aşamada bu birikimin kuramlar ve modeller açısından kalıcı bilimsel katkılara dönüşmesini bekliyoruz.

Kaynaklar

- Adair, J.G., Puhari, B.N. & Vohra, N. (1993). Indigenization of psychology: Empirical assessment of progress in Indian research. *International Journal of Psychology*, 28 (2), 149-169.
- APA (American Psychological Association) (1993). Call for book proposals for test instruments. *American Psychologist*, 48(6), p. 680.
- Azuma, H. (1984). Psychology in a non-western country. *International Journal of Psychology*, 19, 45-55.
- Ben-Ari, R. & Amir, Y. (1986). Psychology in a developing society: The case of Israel. *Annual Review of Psychology*, 37, 17-41.
- Berry, J. W., Poortinga, Y H., Segall M. H. & Dasen, P. R. (1992). *Cross-cultural psychology: Research and applications*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Fiske, D. W. (1983). The meta-analysis revolution in outcome research. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 51, 65-70.
- Irvine, S. H. & Carroll, W. (1980). Testing and assessment across cultures: Issues in methodology and theory. In H. C. Triandis and J. Berry (Eds.). *Handbook of cross-cultural psychology II*. Boston, Allyn & Bacon, pp. 181-244.
- Öner, N. (1994). *Türkiye'de kullanılan psikolojik testler: Bir başvuru kaynağı*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Poortinga, Y. H. & Van de Vijver, F. R. J. (1984). *Generalizability Theory as a framework for the interpretation of cross-cultural differences*. Wassenaar, Netherlands.
- Rosenzweig, M. R. (Ed.). (1992). International psychological science: Progress, problems and prospects. American Psychological Association, Washington D.C.
- Silva, F. (1992). Assessing the child and adolescent personality: A decade of research. *Personality and Individual Differences*, 3(11), 1163-1181.
- Strube, M. J. & Hartman, D. P. (1983). Meta-analysis: techniques, applications, and functions. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 51, 14-27.
- Şahin, N. H. & Şahin, N. (1992). "How dysfunctional are the dysfunctional attitudes in another culture?" *British Journal of Medical Psychology*, 65, 17-26.